

Litteraturoversikt för skolsituationen för elever med ADHD

Bakgrund

ADHD står för Attention-deficit/hyperactivity disorder och är en neuropsykiatrisk funktionsnedsättning som karakteriseras av koncentrationssvårigheter, överaktivitet och impulsivitet i en omfattning som kan skapa svårigheter för personen.

Koncentrationssvårigheter kan i sin tur leda till svårigheter att förstå sammanhang och konsekvenser av det egna handlandet. Ett barn med ADHD kan ha svårigheter med inläring, att utveckla och fördjupa kamratrelationer och att utveckla meningsfulla intressen. Barn med ADHD kan också ha bristande tilltro till sin egen förmåga och känslor av misslyckande och depression.¹ För barn med symtom som dessa kan skolan vara en extra utmaning.

ADHD kan yttra sig i huvudsakligen ouppmärksamhet, huvudsakligen hyperaktivitet eller en kombination av båda. ADD, som står för attention deficit disorders, är en form av ADHD som inte medför svårigheter med impulsivitet. För vissa försvinner symtomen efter tonåren, men vuxna kan också ha ADHD. För en del debuterar symtomen i förskoleåldern, för andra först i ungdomsåren.²

Samsjuklighet eller komorbiditet, dvs. en kombination av symtom som motsvarar olika sjukdomstillstånd, är mycket vanligt vid neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. Uppgifter om hur många barn som har ADHD varierar från allt mellan 1 och 20 procent av barn och unga.³ Det kan enligt Socialstyrelsen finnas en hög grad av ärftlighet vid ADHD.⁴

I skollagens (2010:800) inledande kapitel beskrivs skolans uppdrag där skolan har ett ansvar för *alla* elever och deras lika tillgång till utbildning. Samtidigt betonas att skolan har ett extra ansvar för elever som av olika skäl har sämre förutsättningar att nå målen och sträva efter att uppväga skillnader i elevers utgångspunkter. Skolan har också ett extra ansvar för elever med funktionsnedsättning. Skolsituationen för elever med olika funktionsnedsättningar betonas alltså såväl allmänt som särskilt i skolans författningar.⁵ I regeringens strategi för de funktionshinderpolitiska målen framgår att skolmyndigheterna bland annat ska arbeta med följande delmål:

¹ Socialstyrelsen 2002

² Socialstyrelsen 2011

³ Socialstyrelsen 2002

⁴ Socialstyrelsen 2012a

⁵ 1 kap. 4–10 §§ skollagen, se även prop. 2009/10:165 s. 219 ff. och s. 634 ff.

- Förutsättningarna för alla elever oavsett funktionsförmåga att utvecklas så långt som möjligt ska öka genom förbättringar av skolors generella verksamhet.
- Skolor ska förbättra sitt arbete med att göra anpassningar av verksamheten när så behövs för att undanröja hinder för elever med funktionsnedsättning.
- Skolor ska genom ett kontinuerligt utvecklingsarbete se till att personalen har hög tilltro till alla elevers förmåga och visa höga förväntningar på deras skolprestationer. Detta måste i högre grad än hittills gälla även elever med funktionsnedsättning.
- Kunskapen ska öka bland skolhuvudmän och personal i skolor om de konsekvenser för elevers lärande och kunskapsutveckling som en funktionsnedsättning kan medföra.⁶

Även i regeringens strategi för de funktionshinderpolitiska målen betonas alltså såväl de allmänna målen för alla elever som de särskilda för elever med funktionsnedsättning.

Kraven på skolan att individanpassa undervisningen har skärpts i gällande lagstiftning jämfört med 1985 års skollag (1985:1100). Barnets bästa ska vara utgångspunkt i all utbildning.⁷

Visar en utredning att eleven är i behov av särskilt stöd ska eleven ges stöd. Detta ska ges på det sätt och i den omfattning som behövs för att eleven ska nå målen. Särskilt stöd får ges i stället för den undervisning som eleven normalt skulle ha deltagit i eller som komplement till denna och ska ges inom den elevgrupp som eleven tillhör om inte särskilda skäl finns. Om det framkommer att en elev riskerar att inte nå kunskapskraven ska detta anmälas till rektorn. Rektorn ska då se till att elevens behov av särskilt stöd skyndsamt utreds, likaså om eleven uppvisar andra svårigheter i sin skolsituation. Samråd ska ske med elevhälsan. Elevhälsan kan omfatta medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska insatser och vara förebyggande och hälsofrämjande samt stödja elevernas utveckling mot målen. För en elev som ska ges särskilt stöd ska rektor besluta om att utarbeta ett åtgärdsprogram där behoven framgår, hur de ska tillgodose och hur åtgärderna ska följas upp och utvärderas. När ett åtgärdsprogram utarbetas ska eleven och elevens vårdnadshavare ges möjlighet att delta.⁸ Om en elev inte har uppnått de kunskapskrav som minst ska nås vid skolpliktens upphörande har eleven rätt att gå kvar i upp till två år.⁹

⁶ S2012.028

⁷ 1 kap.10 § skollagen, se även prop. 2009/10:165 s. 229 ff. och s. 638 f.

⁸ 2 kap. 25 §, 3 kap. 3–11 §§ skollagen, se även prop. 2009/10:165 s. 284 ff. och s. 662 ff.

⁹ 7 kap. 15 § skollagen

Kunskapsläget

Skolinspektionens erfarenheter

Ett antal kvalitetsgranskningar har genomförts som kan ha relevans för en kommande granskning av skolsituationen för elever med ADHD:

- Funktionsnedsättning
- Funktionsnedsättning i gymnasieskolan
- Mottagandet i särskolan
- Läs- och skrivsvårigheter/dyslexi
- Kriminalvårdens klientutbildning
- Skolsituationen för elever med autismspektrumtillstånd

I kvalitetsgranskningarna av skolsituationen för elever med funktionsnedsättning i grund- och gymnasieskolan framkommer att huvudmän och skolpersonal ofta har höga ambitioner att ge alla elever förutsättningar för en likvärdig utbildning men att dessa ambitioner inte alltid realiseras i det praktiska arbetet. Personalen har varierande kompetens kring funktionsnedsättningar och deras påverkan på lärandet. Lokaler och läromedel är inte alltid anpassade efter elevernas behov och det saknas många gånger en samlad uppföljning av insatser och resultat för elever med funktionsnedsättning. Granskningen i gymnasieskolan visar också att personalen sällan har rutiner och system som säkerställer att elever med funktionsnedsättning får en likvärdig utbildning utan förlitar sig på att eleverna själva informerar personalen om något inte fungerar. Vissa elever visar liten förståelse för elever med funktionsnedsättningar. Erfarenheter från granskningsarbetet signalerar att många rektorer och pedagoger tycker att det är svårt att hjälpa elever med funktionsnedsättningar som ADHD.¹⁰

Granskningen av mottagande i särskolan visar att handläggning och utredning inför mottagande i särskolan har stora brister. Pedagogiska utredningar finns, men endast åtta procent håller en godtagbar kvalitet. Även i de medicinska utredningarna finns stora brister.¹¹

Granskningen av läs- och skrivsvårigheter/dyslexi i skolan visar att kartläggningar och utredningar görs på individnivå men att de sällan görs på grupp- och organisationsnivå. Detta innebär enligt granskningen att det saknas ett helhetsperspektiv på svårigheterna och att de råd och rekommendationer som ges endast i hälften av fallen får ett tydligt genomslag i verksamheten. Skolpersonalen behöver kompetensutveckling kring läs- och skrivsvårigheter/dyslexi och anpassningen

¹⁰ Skolinspektionen 2009, Skolinspektionen 2010

¹¹ Skolinspektionen 2011a, Skolinspektionen 2011b

av undervisningen behöver utvecklas i samtliga skolor. I de fall särskilt stöd ges, sker det många gånger utanför elevens ordinarie klass.¹²

I kvalitetsgranskningen av Kriminalvårdens klientutbildning framgår att utredningar av orsaker till inlärningssvårigheter sällan görs, trots att forskning tydligt visar att många intagna kan ha neuropsykiatriska funktionsnedsättningar.¹³

De frågeställningar som kvalitetsgranskningen av skolsituationen för elever med autismspektrumtillstånd utgår ifrån är relevanta för olika typer av funktionsnedsättning. För skolsituationen för elever med ADHD kan särskilt frågor gällande utredning av elevens behov, utvärdering och uppföljning av insatser samt personalens kompetens vara av betydelse. Resultat av granskningen visar att pedagogiska utredningar sällan görs, att skolpersonalen saknar fördjupade kunskaper för att möta individuella behov hos elever med autismspektrumtillstånd och att skolorna brister i att följa upp om åtgärderna varit effektiva och lett till en förbättring för eleven.¹⁴

I den regelbundna tillsynen samlas inte information in som går att hänföra direkt till ADHD, samma sak gäller Barn- och elevombudet. Däremot kan särskilt stöd ha betydelse för skolsituationen för elever med ADHD. Brister i särskilt stöd är en av de vanligaste bristerna inom den regelbundna tillsynen. Eftersom myndigheten inte kan registrera anmälningsärenden efter funktionsnedsättning kan vi inte veta huruvida det är vanligt med anmälningsärenden om särskilt stöd med koppling till ADHD. Dock kan vi få en viss bild utifrån formuleringar i anmälningar och myndighetens enheter för anmälningsärenden ger olika bilder av särskilt stöd kopplat till ADHD. Några enheter upplever att det är ganska vanligt förekommande.

Resultat från utredningar och utvärderingar

Få utredningar och utvärderingar har direkt koppling till skolsituationen för elever med ADHD. Däremot finns material som rör vidare områden som kan ha koppling till skolsituationen för elever med ADHD. Skolverket har publicerat flera rapporter som rör särskilt stöd och undervisning i särskild undervisningsgrupp. Vissa studier behandlar skolsituationen för elever med funktionsnedsättning.

Medlemsundersökningar har även gjorts bland funktionshinderorganisationer. Socialstyrelsen och Statens beredning för medicinsk utvärdering (SBU) har publicerat material ur ett mer medicinskt perspektiv om ADHD och andra neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. Få undersökningar tar upp elevernas eget perspektiv.

¹² Skolinspektionen 2011c

¹³ Skolinspektionen 2012a

¹⁴ Skolinspektionen 2012b

Organisation av stöd

Skolverket redovisar en rapport där man undersökt skolans möte med elever med funktionsnedsättningar i fyra svenska kommuner. I studien menar flera kommunföreträdare att det är svårt att hitta långsiktiga lösningar för att möta vad de kallar mindre synliga funktionsnedsättningar, som t.ex. ADHD, autism och dyslexi. Variationerna i hur skolan löser skolsituationen för elever med mindre synliga funktionsnedsättningar mellan olika kommuner är stora. Vissa ordnar särskilda skolor eller undervisningsgrupper utanför den ordinarie klassen och andra löser situationen inom skolans eller klassens ram. Många gånger är det enligt undersökningen tillgången till olika personalkategorier som får styra utformningen av stöd och individanpassning snarare än elevers olika individuella behov.¹⁵

I kunskapsöversikten *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola* visas på forskning som pekar på stigmatiseringseffekter av särskilt stöd, särskilt om den anordnas under differentierande former. Elevernas självvärdering och motivation kan enligt översikten påverkas negativt av undervisning utanför den ordinarie undervisningsgruppen.¹⁶

I en studie som Myndigheten för skolutveckling genomfört om elever som inte får det stöd de behöver visas att personalen uttrycker sig mer positivt om tillgängliga resurser i skolor där rektor ger arbetslagen stor frihet att lägga upp verksamheten. Där det finns specialpedagoger som kan arbeta förebyggande och konsultativt får skolorna enligt studien mindre behov av traditionell specialundervisning och små undervisningsgrupper.¹⁷

Hur undervisningen är organiserad för elever med ADHD är svårt att veta. I en enkätundersökning som skickats till föräldrar i Riksförbundet Attention¹⁸ svarar 40 procent av dessa att deras barn är eller har varit placerade i särskild undervisningsgrupp. En knapp tredjedel anger att deras barn har enskild undervisning och något fler har anpassad studiegång.¹⁹

En skola för alla?

I samband med organisationen av stöd blir inkluderingsbegreppet väsentligt. En sammanställning av forskning och diskussioner kring begreppet inkludering har gjorts av Claes Nilholm för Myndigheten för skolutveckling. Inkludering innebär ett synsätt där skolan ska vara organiserad efter elevers olikheter, till skillnad från integrering där elever som definieras som avvikande ska passas in i ett redan befintligt system. Inkludering är ett centralt begrepp i svensk skolpolitik, kanske framför allt i samband

¹⁵ Skolverket 2006

¹⁶ Skolverket 2009, se även Nordahl och Sarromaa Hausstätter 2009

¹⁷ Myndigheten för skolutveckling 2005

¹⁸ Riksförbundet Attention samlar personer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. Bland medlemmarna finns personer med ADHD, Aspergers syndrom, Tourettes syndrom, tvångssyndrom, språkstörning samt personer med nedsatt förmåga att läsa, skriva och räkna.

¹⁹ Riksförbundet Attention 2011

med visionen om en skola för alla. Ett antal faktorer som är väsentliga för att en inkluderande verksamhet ska uppstå beskrivs i sammanställningen:

- Ledarskap med en klar vision
- Engagemang från elever och föräldrar
- Lärares attityder
- Övergripande planering med uppföljningar
- Reflektion
- Kompetensutveckling
- Flexibelt stöd
- Övergripande policy
- Samarbete i undervisningen
- Goda ekonomiska möjligheter

Dessa faktorer kan också ses som faktorer som i allmänhet utmärker en bra skola.²⁰

Stödets kvalitet

I en undersökning som Myndigheten för skolutveckling gjort om elever som behöver stöd men får för lite är det de elever som är tystlåtna och initiativsvaga samt utåtagerande elever vars behov oftast nedprioriteras. I studien indikeras att elever som ses som utåtagerande många gånger får fel sorts stöd, t.ex. att de hålls åtskilda från övriga klassen. Sällan har skolan resurser att på djupet analysera grunden till elevens beteende.²¹ Myndigheten för skolutveckling menar också att elever som fått specialpedagogiskt stöd fått för lite stöd, att stödinsatserna gett effekt men inte tillräckligt för att kompensera för elevens sämre förutsättningar.²² Skolverkets lägesbedömning 2011 visar att många lärare tycker att skolan i liten utsträckning lyckas ge särskilt stöd till elever som har svårigheter i arbetet. Samtidigt menar många lärare att de själva lyckas anpassa undervisningen till elevers olika förutsättningar och att de lyckas bra med att utgå ifrån varje elevs behov.²³ Tidigare satta mål diskuteras och utvärderas sällan utan problembeskrivningar och åtgärdsförslag upprepas ofta. Skolverket konstaterar att enskilda lärares kompetens ses som den enskilt viktigaste faktorn för elevens framgång i skolarbetet. Därför blir satsningar på fortbildning väsentliga.²⁴

²⁰ Myndigheten för skolutveckling 2006, se även Svenska Unescorådet 2006

²¹ Myndigheten för skolutveckling 2005

²² Myndigheten för skolutveckling 2005, se även Skolverket 2009

²³ Skolverket 2011a

²⁴ Skolverket 2011b

I en kunskapsöversikt utgiven av Socialstyrelsen beskrivs barn med ADHD som personer som ofta har svårt att klara de krav som ställs i skolan – att sitta still och lyssna samtidigt som saker händer runt omkring, att koncentrera sig på en uppgift som för stunden inte känns spännande eller att ta hänsyn till och samspela med andra. Vidare menar Socialstyrelsen att barn med ADHD många gånger har svårt att lära sig effektiva inlärningsstrategier. Detta kan leda till att kunskapsinhämtning går långsammare än vad kan förväntas. Enligt Socialstyrelsen är en pedagogisk utredning av stor vikt för barn med ADHD för att klarlägga och utreda barnets förutsättningar i skolan. Socialstyrelsen betonar vikten av en individuellt anpassad pedagogik, en tydlig struktur i skolvardagen samt ett samarbete mellan pedagogisk personal och elevhälsan och menar att dessa är framgångsfaktorer för skolsituationen för elever med ADHD.²⁵

I Riksförbundet Attention's undersökning anser 94 procent av föräldrarna till elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar att deras barn är i behov av särskilt stöd i skolan.²⁶

Förskrivningen av psykostimulantia, som används för behandling av bland annat ADHD, har enligt läkemedelsstatistik från Socialstyrelsen ökat kraftigt det senaste året.²⁷ Medicinering kan bidra till förbättrad koncentrationsförmåga och minskad överaktivitet och impulsivitet. Samvaro med andra kan underlättas. Barn med ADHD kan med medicinering få lättare att tillgodogöra sig stöd och klara sin inläring bättre. För cirka en femtedel av barn med ADHD har medicineringen dock ingen positiv effekt. Biverkningar kan utgöras av försämrad matlust, insomningssvårigheter och magont.²⁸ Läkemedelsverket rekommenderar att läkemedelsbehandling av ADHD bör inledas först när stödåtgärder visat sig vara otillräckliga.²⁹ SBU menar att det idag saknas tillförlitlig kunskap om effekterna av långtidsbruk av ADHD-läkemedel.³⁰

Elevsyn

I Skolverkets studie av skolans möte med elever med funktionsnedsättningar vittnar skolans personal om diagnosens betydelse för resursförstärkning, medan detta ytterst sällan nämns av politiker och tjänstemän.³¹ Enligt en undersökning som gjorts 2012 bland 1000 grundskollärare menar nästan en fjärdedel att det krävs en diagnos för att få extra resurser till elever i behov av särskilt stöd. I 2011 års undersökning var motsvarande siffra en knapp femtedel.³²

²⁵ Socialstyrelsen 2002

²⁶ Riksförbundet Attention 2011

²⁷ Socialstyrelsen 2012b

²⁸ Socialstyrelsen 2004

²⁹ Läkemedelsverket 2009

³⁰ SBU 2010

³¹ Skolverket 2006

³² Lärarnas nyheter 2012

Skolverket har nyligen publicerat en sammanställning av forskning och utvärdering av särskilt stöd. I analyser av elevvårdssamtal och åtgärdsprogram konstateras en individinriktad förståelse av elevers svårigheter, där problemen enligt sammanställningen tenderar att läggas hos eleven och inte i elevens möte med den omgivande miljön. Lärare tenderar enligt rapporten *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola* att sänka kraven för elever i behov av särskilt stöd och göra förenklade tolkningar av läroplanens intentioner och elever kan påverkas av lärarförväntningar och kamrateffekter.³³

I en undersökning av barn i årskurs 4 visas att mobbning är vanligt förekommande bland barn med ADHD. Dessa barn har enligt undersökningen tre gånger högre risk att mobba andra barn än barn utan ADHD och tio gånger högre risk att själva utsättas för mobbning. Hög kompetens, tillräckliga resurser och god samverkan mellan elevvård, lärare och föräldrar kring barn med beteendesvårigheter är enligt studien angeläget.³⁴ Enligt Skolverkets undersökning av skolans möte med elever med funktionsnedsättning har många av eleverna upplevt utanförskap och mobbning under de första pubertetsåren. Många av eleverna i undersökningen är besvikna över bristande kunskap och oförmåga i grundskolan att anpassa undervisningen och miljön efter deras behov. Flera upplever att de tack vare diagnosen mött förståelse. Många elever har i studien använt begreppet hjälp, och en tacksamhet över den hjälp de fått. I analysen diskuteras ett maktförhållande där elever står i ett beroendeförhållande till skolan och till sina lärare. Detta kan framför allt tänkas gälla för elever i behov av särskilt stöd. "Att dessa behov av hjälp i många fall blir tillfredsställda först i och med att man har ett tydligt funktionshinder, sänder signaler till eleverna om att det krävs en handikappmedvetenhet för att bli sedd för den man är. Med stöd av en sådan 'tilläggsidentitet' kvalificerar man sig slutligen för stöd och hjälp" (s. 55).

I en av Skolverkets undersökningar framgår det av intervjuer med skolpersonal att utvecklingen av elevhälsoteam kan leda till att personalen på ett enklare sätt hittar strategier att möta mångfalden av behov i skolan. Elevhälsoteamen verkar i många skolor ha en stor betydelse i arbetet med elever med funktionsnedsättningar. Informationsöverföring, kunskap, externa kontaktnät, bollplank och stöd vid betygssättning är funktioner som nämns. Framför allt framhålls specialpedagogen som en nyckelperson för utvecklingen av miljön i klassrummet och för att flytta fokus från den enskilda eleven som problem till att i större utsträckning arbeta med gruppen, lärarrollen och pedagogisk differentiering.³⁵ Socialstyrelsen menar att fokus primärt behöver rikta sig till personerna och miljön runt barnet så att det kan fungera optimalt samt att förhindra negativ utveckling.³⁶

³³ Skolverket 2009

³⁴ Holmberg 2009

³⁵ Skolverket 2006

³⁶ Socialstyrelsen 2010

Vad säger elever om skolsituationen?

I Skolverkets undersökning om hur skolan möter elever med funktionsnedsättningar har 36 elever intervjuats, varav de flesta går i gymnasieskolan. Av intervjuerna framgår att många av eleverna har haft en fungerande skolgång under grundskolans tidiga år men att svårigheter börjat dyka upp under grundskolans senare år. Bland annat tar eleverna upp ständiga lärarbyten som ett problem.³⁷

I mindre undervisningsgrupper har eleverna upplevt att undervisningen varit mer ändamålsenlig och att pedagogerna haft mer kunskap om de speciella pedagogiska krav som funktionsnedsättningen ställer. Samtidigt vittnar många av eleverna om den lilla gruppen som en nödlösning och att de inte känner delaktighet i de aktiviteter som andra elever deltar i. Eleverna i intervjustudien har vanligen stannat kvar i gruppen under resten av skoltiden då skolorna inte verkar ha haft något annat att erbjuda.³⁸ Socialstyrelsen menar att en positiv skolanknytning har betydelse för att elever ska känna skolan som viktig. Här menar Socialstyrelsen att exkluderande förhållanden behöver motarbetas.³⁹

Resultat från forskning

Forskning kring skolsituationen för elever med ADHD kan betraktas som sparsam. En hel del forskning finns kring medicinska aspekter av ADHD, behandlingsmetoder och symptom. En av vår tids största kontroverser inom svensk forskning rör diagnostiseringen av diagnosen DAMP⁴⁰. Kontroversen rör huruvida diagnosen ADHD/DAMP är relevant och skildras bland annat i Bo-Lennart Ekströms avhandling.⁴¹ Båda sidor i kontroversen förordar allmänna pedagogiska interventioner för ADHD-problematik. De perspektiv som refereras till i litteraturöversikten är i första hand pedagogiska. Dock verkar det medicinska perspektivet ges en betydande roll i den pedagogiska situationen, varför kontroversen inte blir helt ovidkommande i sammanhanget. Den pedagogiska forskning som tas upp under denna rubrik rör organisation av allmänna stödåtgärder på organisationsnivå (Giota och Emanuelsson, Hjärne och Säljö), differentiering (Groth, Velasquez) och normativitet/avvikande (Groth, Velasquez). Ett centralt område som berörs på flera nivåer i dessa studier rör hur elevens individuella egenskaper ses som problemets kärna.

Eleven som problembärare*För skolan*

I en studie, har 933 rektorer för skolor med årskurs 1–3 och 7–9 svarat på frågor gällande policyfrågor kring särskilt stöd. Enligt rektoreorna är de vanligaste orsakerna

³⁷ Skolverket 2006

³⁸ Skolverket 2006

³⁹ Socialstyrelsen 2010

⁴⁰ Deficits in attention, motor control and perception

⁴¹ Ekström 2012

till att elever är i behov av särskilt stöd kopplade till elevers individuella förutsättningar eller egenskaper. Brister i läraregenskaper eller att vissa klasser fungerar dåligt anser rektorerna vara ovanligt förekommande orsaker till att eleverna är i behov av särskilt stöd. Ett vanligt sätt att organisera undervisningen för elever med behov av särskilt stöd är enligt studien att eleverna går i både ordinarie grupp och i en särskild undervisningsgrupp. Detta kan relateras till forskning som visar att en flexibilitet i de lösningar som erbjuds ses som framgångsfaktorer, liksom att ha en tillhörighet i den ordinarie klassen. Antalet särskilda undervisningsgrupper har enligt studien ökat och många av dessa är inriktade på särskilda diagnoser.⁴² En fjärdedel av rektorerna för elever i åk 7–9 använder sig av nivågruppering. Bland dessa är grupper för elever med ADHD eller koncentrationssvårigheter relativt vanligt förekommande.⁴³ Medicinsk diagnos anses av ca 70 procent av rektorerna i granskningen ha stor betydelse för tilldelning av resurser för särskilt stöd.⁴⁴ Detta bekräftas även av andra studier, där diagnos anses kunna bidra till att skolan får resurser och för att förklara problem kring en elev för andra föräldrar.⁴⁵ Samtidigt visar forskning att diagnosen sällan har någon större effekt på utformningen av stödinsatser och undervisningsmetoder.⁴⁶

En studie har genomförts av elevvårdsmöten i en skola kring elever med ADHD eller förmodad ADHD. Diskussionen på mötena i studien kretsar kring elevens svårigheter och sällan eller aldrig kring andra faktorer som lärare, utveckling eller kontext. Elevens svårigheter lyfts enligt studien ut ur sammanhanget och eleven får ensam ta ansvar för skolsituationen. Trots de olika deltagande yrkeskategorierna på elevvårdskonferenserna blir ADHD svaret på problemen som diskuteras. Ändå finns det enligt studien motsättningar i de sätt på vilka problemen presenteras. Elever beskrivs på väldigt olika sätt och ibland beskrivs samma elev på olika sätt, men ändå blir ADHD svaret på de problem som diskuteras. Pedagogiska diskussioner förekommer enligt studien nästan inte alls, analyser görs sällan kring vad som kan framkalla ett problembeteende utan fokus ligger enligt studien på elevens tillkortakommanden. Vidtagna åtgärder eller resultat av dessa diskuteras inte heller, något som går i linje med genomförd dokumentation, där åtgärder och resultat inte heller tas upp i detalj. Barnets perspektiv tas enligt studien inte upp på mötena. I studien framhålls också att lojaliteten mot professionen är stark – det blir lättare att se eleven som problemet än yrkesutövandet i klassrummet.⁴⁷

För lärarna

⁴² Erfarenheter i Stockholms stad visar också en kraftig ökning av elever som söker sig till klasser eller skolor som erbjuder särskilda undervisningsgrupper för elever med ADHD.

⁴³ Giota och Emanuelsson 2011

⁴⁴ Giota och Emanuelsson 2011, se även Graham 2007

⁴⁵ Hjärne 2005, Hjärne och Säljö 2004a

⁴⁶ Isaksson 2009

⁴⁷ Hjärne och Säljö 2004a, 2004b

En studie med observationer och intervjuer har gjorts i en särskild undervisningsgrupp med fjorton elever med ADHD. Studien indikerar att lärare tidvis tillämpar generella och allmängiltiga sätt för att kompensera specifika brister hos elever som individer. Handlingarna och beteendena tolkas enligt studien i termer av problematiska beteenden som enbart tillskrivs eleverna. Här menar författaren att lärarna använder ADHD som en tolkningsram för elevers beteende.⁴⁸ Sammanhanget där bristerna problematiseras och tolkas tenderar då enligt studien att osynliggöras. Handlingar kan dock enligt författaren inte isoleras till eleverna, utan behöver också involvera lärarna och andra elever. Studien indikerar att lärarnas förståelse av elevernas skolsvårigheter döljer lärarens egen roll. Författaren menar också att den fortbildning som ges om ADHD ofta ges ur ett medicinskt perspektiv, vilket riskerar att förstärka en dominans av medicinskt formulerade åtgärder i undervisningen.⁴⁹ Detta riskerar i sin tur enligt författaren att legitimera ett pedagogiskt synsätt som utpekar problem och marginaliserar elever i stället för att lyfta elevers styrkor.⁵⁰

För eleverna

I det synsätt som diskuteras i Velasquez studie lär sig eleverna enligt författaren att se sig själva utifrån individuella problem och begränsningar. Lärarens pedagogiska praktik förvandlas till elevens egen identitet, som bygger på att vara en elev med inneboende svårigheter.⁵¹ Detta formuleras även av Groth: "Enligt min tolkning av elevernas berättelser så verkar denna handikappsyn överföras till elever så att även de, medvetet eller omedvetet, blir bärare av en handikappsyn i förhållande till sin problematik. [...] Resultatet tyder på att eleverna i studien upplever negativa konsekvenser i form av utanförskap, och att de ser sig som avvikare på grund av sitt specialpedagogiska stöd."⁵² Till diskussionen om normalitet och avvikelse kopplar Groth ett samhällsperspektiv: "Detta gör att problematiken runt elevers utanförskap och låga självbild är en ytterst komplicerad fråga som enligt min uppfattning är organisationsrelaterad, grupprelaterad, pedagogiskt relaterad och inte minst kulturellt relaterad i den bemärkelsen att normalitet och avvikelse i grunden nog är en kulturell fråga."⁵³

Problembild och framgångsfaktorer

I problembilden ser Skolinspektionen signaler om att skolan brister i långsiktig planering för skolgången för elever med ADHD samt utredning, åtgärder och uppföljning av dessa. Skolan har ett ansvar att ge tillräckligt stöd till alla elever för att de ska kunna lära och utvecklas så långt som möjligt. Målet med utbildningen är

⁴⁸ Velasquez 2012, se även Hjärne 2005

⁴⁹ Velasquez 2012, jfr även Ekström 2012

⁵⁰ Velasquez 2012, jfr även Graham 2007

⁵¹ Velasquez 2012, se även Hjärne 2005

⁵² Groth 2007 s. 163, se även Isaksson 2009

⁵³ Groth 2007 s. 161

samma för alla elever. Dock kan vägen dit vara olika och skolan har en uppgift att ge elever stöd och stimulans på *sin* väg och skapa förutsättningar för lärande och utveckling. Alla elever gynnas av en god kvalitet på undervisningen – tilltro till elevens förmåga, anpassning efter individuella behov, intressen och erfarenheter, utredning med åtgärder som ger resultat, följs upp och förbättras. Av utredningar och forskning ser Skolinspektionen att skolan många gånger har svårigheter att uppfylla dessa krav för elever med ADHD.

De krav som ställs på elever att planera sitt skolarbete kan för elever med ADHD synliggöra just det som är extra svårt för dem. För många elever med ADHD har grundskolans tidigare år fungerat medan de ofta har fått svårigheter i grundskolans senare år. Självständigt arbete blir vanligare i grundskolans senare år och skolan ställer högre krav på elevers förmåga att planera sin tid. För många elever med ADHD kan en bristande individanpassning och en skolvardag som ställer krav på elever att själva strukturera sitt arbete leda till att svårigheter förvärras. Gymnasieskolans kursupplägg skärper kraven på eget ansvar i ännu högre grad, vilket kan innebära stora problem för elever med ADHD. Större fokus på självständigt arbete och planering kan hamna i viss konflikt med ett individuellt behov av guidning och stöttning. En individanpassad undervisning och tydlig struktur är framgångsfaktorer. Samtidigt kan det vara en fråga om bemötande och balans i en miljö där många elevers behov behöver tillgodoses.

För elever med ADHD verkar det som att de insatser som görs utgår från generella lösningar snarare än efter individuella behov. I studier signaleras också att lärare sänker kraven för elever i behov av särskilt stöd. Diskussioner förs om att segregering former riskerar att inte i tillräcklig utsträckning kompensera för sämre förutsättningar. Det verkar som att behovet av kompetens om såväl ADHD och dess påverkan på lärande som anpassning efter individuella behov har stor betydelse för elever med ADHD. Med en sådan kompetens kan det finnas större möjlighet till anpassning och struktur samt flexibilitet i undervisningen. Skolan och kanske framför allt lärarna behöver kunna anpassa undervisningen efter elevers individuella behov samt de konsekvenser ADHD har för elevers lärande och utveckling. Ur många studier kan Skolinspektionen läsa ut att såväl lärare som elever och vårdnadshavare efterlyser kompetensutveckling för lärare om ADHD och dess påverkan på lärande och kunskapsutveckling. Enskilda lärares kompetens ses av Skolverket som den enskilt viktigaste faktorn för framgång i skolarbetet för elever i behov av särskilt stöd och Skolverket menar att satsningar på fortbildning därför blir väsentliga. Även Socialstyrelsen ser att fokus behöver riktas mot personer och miljön runt eleven för att eleven ska kunna fungera optimalt.

Många elever med ADHD får sin undervisning i särskild undervisningsgrupp. Vissa elever ges bäst förutsättningar för lärande med en särskiljande undervisning, andra inte. Dock kan eleven behöva en tillhörighet i den ordinarie klassen. Oavsett hur undervisningen är anordnad för elever med ADHD behöver den utgå från elevens

individuella behov, intressen och erfarenheter och leda till utveckling och en förbättrad skolsituation.

I litteraturöversikten signaleras att skolan inte alltid har resurser att på djupet analysera grunden till en problematisk skolsituation. Elever har rätt till en likvärdig utbildning, dock betyder inte detta att undervisningen ska ske på samma sätt för alla elever. Signaler finns om att det enda alternativet till undervisning i ordinarie klass är undervisning i särskild undervisningsgrupp. Kanske behöver skolan visa ett större mått av flexibilitet för att ge elever med ADHD möjlighet att nå så långt som möjligt.

Med tanke på de signaler som finns om att många skolor inte i tillräcklig utsträckning utreder, följer upp och utvärderar skolsituationen för elever i behov av särskilt stöd kan det finnas en risk att beslut fattas som inte leder till en förbättring av elevens skolsituation. Där specialpedagoger får möjlighet att arbeta förebyggande och konsultativt kan skolorna få mindre behov av traditionell specialundervisning. Skolverket menar att utvecklingen av elevhälsoteam kan leda till att skolan på ett enklare sätt kan finna strategier för att möta de olika behov som finns i skolan. Elevhälsan står för informationsöverföring, kunskap, kontaktnät och bollplank. Framför allt har specialpedagogen en nyckelroll för att flytta fokus från eleven till gruppen, lärarrollen och pedagogisk differentiering. Även Socialstyrelsen betonar samarbete med elevhälsan som en viktig framgångsfaktor för skolsituationen för elever med ADHD. En positiv skolanknytning ser Socialstyrelsen som en viktig framgångsfaktor, liksom individuellt anpassad pedagogik och en tydlig struktur i skolvardagen.

Flera av de studier som refererats till i litteraturöversikten tar upp skolans syn på eleven som problemet när skolsituationen för elever med ADHD inte fungerar och att skolan inte analyserar bakomliggande orsaker till ett visst beteende. Många av eleverna i refererade studier uppger att de i den särskilda undervisningsgruppen får tillgång till en tryggare skolsituation, mer ändamålsenlig undervisning och lärare med mer kunskap om de krav på undervisningen som funktionsnedsättningen ställer. Samtidigt signaleras att lärare kan sänka kraven för elever i behov av särskilt stöd. Elever i särskilda undervisningsgrupper upplever att de inte känner sig delaktiga i aktiviteter som andra elever deltar i. I forskning förs en diskussion kring att elever i särskild undervisningsgrupp ser sig själva utifrån individuella problem och begränsningar och att självvärdering och motivation kan påverkas negativt. Studier indikerar stigmatiseringseffekter av särskilt stöd och i synnerhet om detta anordnas under differentierande former som särskilda undervisningsgrupper. Stigmatiseringseffekten kopplas i sin tur i forskning till legitimerande av utstötning ur gruppen. Forskning visar också att mobbning av elever med ADHD är vanligt.

En skolsituation där elever antingen inte känner sig trygga eller inte känner sig delaktiga i de aktiviteter som andra elever deltar i kan leda till en känsla av utsatthet. Att elever med ADHD inte ges en trygg skolsituation utifrån sina förutsättningar kan kopplas till huruvida skolan kan hantera elevers olikheter. Skolan behöver kunna

erbjuda en skolsituation som utgår från elevens bästa ur såväl ett pedagogiskt som socialt sammanhang. En planering för elevens hela skolsituation, hela dagen och hela skoltiden, kan vara väsentligt liksom för skolan att uppfylla sitt kunskapsuppdrag och rusta samhällsmedborgare.

I Claes Nilholms sammanställning och diskussion av inkludering tas ett antal framgångsfaktorer för inkludering upp, till exempel ett ledarskap med en klar vision, lärares attityder, övergripande planering med uppföljning, reflektion, kompetensutveckling och en övergripande policy. Samtidigt betonas att dessa är faktorer som gott och väl skulle kunna utmärka en bra skola.

Sammanfattande slutsatser

Skolan har ett ansvar för alla elever och deras lika tillgång till utbildning. Samtidigt har skolan ett särskilt ansvar för elever med funktionsnedsättning. Utöver detta finns en funktionshinderpolitisk strategi som ska genomsyra skolan. Även i denna framgår att såväl allmänna förutsättningar för alla elever som särskilda krav som ställs för elever med funktionsnedsättning behöver betonas i skolan.

Väsentliga frågeområden

Skolans har ett ansvar att ge alla elever möjlighet att nå så långt som möjligt utifrån sina olika förutsättningar. Såväl den övergripande organisationen och förutsättningarna för lärarna att arbeta efter skolans uppdrag som det praktiska arbetet i klassrummet kan vara väsentliga att granska. Elevperspektivet bör genomgående beaktas i granskningen. En tyngdpunkt i granskningen föreslås därför utgå från ett elev- och klassrumsnära granskningsarbete. Ett väsentligt granskningsområde föreslås vara *huruvida det görs en tillräcklig kartläggning och analys av hur den enskilde eleven med ADHD lär sig, för att kunna anpassa utbildningen efter elevens förutsättningar och behov*. Väsentligt är de pedagogiska förutsättningarna runt eleven som kopplar funktionsnedsättningens uttryck till elevens lärande. Om det finns en medicinsk utredning behöver skolan kunna bedöma hur undervisningen ska se ut för att ge eleven förutsättningar att lära utifrån såväl funktionsnedsättningens generella påverkan på lärande som elevens individuella behov. För att skolan ska kunna skaffa sig tillräckliga kunskaper för att förstå elevens individuella behov kan det också vara väsentligt att personal runt eleven har en samsyn runt elever med ADHD och ges kompetensutveckling om ADHD och vad det kan innebära för lärandet och i undervisningssituationen. Här granskas om en pedagogisk utredning görs för att bedöma vilka åtgärder skolan behöver vidta. Även mål med åtgärder och utvärdering och uppföljning av dessa kan granskas för att kunna avgöra hur väl skolan har lyckats med de mål som ställts upp. Ett annat väsentligt frågeområde föreslås vara *huruvida undervisningen är anpassad efter hur den enskilde eleven med ADHD lär sig*. Elever som har koncentrationssvårigheter kan ha svårt att motivera sig till att göra en uppgift som verkar tråkig för stunden. Då kan det vara av extra stor vikt med ett strukturerat arbetssätt och att koppla undervisningen till något som eleven kan relatera till eller är

intresserad av. Därför granskas om undervisningen utgår från en pedagogisk utredning och anpassas efter individuella sätt och förutsättningar för inläring. Ytterligare ett väsentligt frågeområde kan vara huruvida *studiemiljön är anpassad efter den enskilde eleven med ADHD så att skolsituationen i övrigt präglas av trygghet och studiero?* ADHD kan innebära behov av struktur och svårigheter med impuls kontroll och samspel med andra. Den studiemiljö som elever vistas i och det bemötande som råder mellan elever och mellan elever och lärare kan få betydelse för elevers upplevelse av trygghet och studiero. Det kan vara väsentligt att övriga elever rustas för att visa *förståelse och hänsyn till individuella behov av struktur*. Detta kan gälla t.ex. fasta platser för personer, läromedel och tillhörigheter i såväl klassrum som andra delar av skolan som matsal och omklädningsrum för idrott. Därför granskas också huruvida skolan *anpassar undervisningen även på grupp- och skolnivå* för att *främja trygghet och motverka utsatthet och mobbning*. *Elevehälsan* och särskilt *specialpedagogen* kan ha en väsentlig roll i detta arbete, såväl förebyggande som konsultativt.

Då signaler finns om att svårigheter i skolsituationen för många elever har börjat under grundskolans senare år föreslås granskningen inriktas mot grundskoleutbildningens år 6–9 eller gymnasieskolan. Möjligheter skulle då kunna finnas att se en historik kring elevers skolgång och hur skolproblem har identifierats och följts upp. För att granska skolsituationen för elever med ADHD kan Skolinspektionen utgå från de uppgifter som skolan lämnar om elever med ADHD-diagnos.

Ett antal granskningar har genomförts med beröringspunkter med en kommande granskning av skolsituationen för elever med ADHD. Resultaten av dessa kan vara väsentliga att ta del av i samband med planering av denna nya granskning. Detta kan i synnerhet gälla kvalitetsgranskningen av skolsituationen för elever med autismspektrumtillstånd. Till exempel skulle urvalsmetoder, metodologisk inriktning (fallstudie) samt erfarenheter av granskningsverktyg kunna användas och utvecklas i föreliggande granskning.

Referenser

- Ekström, B-L. (2012). *Kontroversen om DAMP. En kontroversstudie av vetenskapligt gränsarbete och översättning mellan olika kunskapsparadigm*. Källered: Ineko AB.
https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/29641/2/gupea_2077_29641_2.pdf [Hämtad 2012-12-14]
- Giota, J. och Emanuelsson, I. (2011). *Specialpedagogiskt stöd, till vem och hur? Rektors hantering av policyfrågor kring stödet i kommunala och fristående skolor*.
https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/24569/1/gupea_2077_24569_1.pdf [Hämtad 2012-12-14]
- Graham, L. J. (2007). Out of sight, out of mind/out of mind, out of site: Schooling and attention deficit hyperactivity disorder. *International journal of qualitative studies in education*. Vol. 20, nr. 5, ss. 585–602

- Groth, D. (2007). *Uppfattningar om specialpedagogiska insatser. Aspekter ur elevers och speciallärares perspektiv*. Luleå: Luleå tekniska universitet. <http://epubl.ltu.se/1402-1544/2007/02/LTU-DT-0702-SE.pdf> [Hämtad 2012-12-14]
- Hjörne, E. (2005). Negotiating the 'problem-child' in school: Child identity, parenting and institutional agendas. *Qualitative social work*. Vol. 4, nr 489, s. 489–507
- Hjörne, E. och Säljö, R. (2004a). "There is something about Julia": Symptoms, categories and the process of invoking attention deficit hyperactivity disorder in the Swedish school: A case study. *Journal of language, identity and education*. Vol 3 nr, s. 1, 1–24.
- Hjörne, E. och Säljö, R. (2004b). The pupil welfare team as a discourse community: Accounting for school problems. *Linguistics and education*. Nr 15, s. 321–328
- Holmberg, K (2009). *Health complaints, bullying and predictors of attention-deficit/hyperactivity disorder (ADHD) in 10-year-olds in a Swedish community*. Digital comprehensive summaries of Uppsala dissertations from the faculty of medicine 454.
- Isaksson, J. (2009). *Spänningen mellan normalitet och avvikelse. Om skolans insatser för elever i behov av särskilt stöd*.
- Läkemedelsverket (2009). *Läkemedelsbehandling av ADHD. Ny rekommendation*. http://www.lakemedelsverket.se/upload/halso-och-sjukvard/behandlingsrekommendationer/ADHD-rek_webb.pdf [Hämtad 2012-10-16]
- Lärarnas nyheter (2012). *Diagnoser krävs för att få extra stöd*. <http://www.lararnasnyheter.se/lararnas-tidning/2012/05/16/diagnoser-kravs-fa-extra-stod> [Hämtad 2012-08-31]
- Myndigheten för skolutveckling (2005). *Elever som behöver stöd men får för lite*. Stockholm: Liber distribution.
- Myndigheten för skolutveckling (2006). *Inkludering av elever "i behov av särskilt stöd"*. Forskning i fokus nr 28.
- Nordahl, T. och Huasstätter, R. S. (2009). *Spesialundervisningens forutsetninger, insatser og resultater*. Hamar: Høgskolen i Hedmark. http://www.udir.no/Upload/Rapporter/EvaKL/5/spesialundervisning_grskole.pdf?epslanguage=no [Hämtad 2012-12-14]
- Proposition (2009/10:165). Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet.
- Riksförbundet Attention (2011). "Allt är en kamp" – en undersökning av skolsituationen för elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. <http://www.strength2grow.se/wp-content/uploads/2011/11/Rapport-Attentions-skolenkt-2011-11-10.pdf> [Hämtad 2012-12-14]
- S2012.028 (2011). *En strategi för genomförandet av funktionshinderpolitiken 2011–2016*. Socialdepartementet. <http://regeringen.se/content/1/c6/17/12/69/847e537d.pdf> [Hämtad 2012-09-26]

- SBU (2010). *Om psykiatrisk diagnos och behandling. En sammanställning av systematiska litteraturoversikter*.
http://www.sbu.se/upload/psykiatrirapport_regeringen120111/Psykiatri_slutredovisning.pdf [Hämtad 2012-08-29]
- SFS (2010:800). Skollag. Utbildningsdepartementet.
- Skolinspektionen (2009). *Skolsituationen för elever med funktionsnedsättning i grundskolan*. Rapport 2009:6
- Skolinspektionen (2010). *Skolsituationen för elever med funktionsnedsättning i gymnasieskolan*. Rapport 2010:4
- Skolinspektionen (2011a). *Särskolan. Granskning av handläggning och utredning inför beslut om mottagande*.
- Skolinspektionen (2011b). *Mottagandet i särskolan under lupp. Granskning av handläggning, utredning och information i 58 kommuner*.
- Skolinspektionen (2011c). *Läs- och skrivsvårigheter/dyslexi i skolan*. Rapport 2011:8.
- Skolinspektionen (2012a). *Vuxenutbildning i anstalt. En kvalitetsgranskning av Kriminalvårdens klientutbildning med fokus på motivationsarbete och anpassning*. Rapport 2012:6
- Skolinspektionen (2012b). *Inte enligt mallen. Om skolsituationen för elever i grundskolan med diagnos inom autismspektrumtillstånd*. Rapport 2012:11.
- Skolverket (2006). *På andras villkor. Skolans möte med elever med funktionshinder*. Kalmar: Fritzes.
- Skolverket (2009). *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer. Sammanfattande analys*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2011a). *Skolverkets lägesbedömning 2011. Del 2 – Bedömningar och slutsatser*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2011b). *Särskilt stöd i grundskolan. En sammanställning av senare års forskning och utvärdering*. Stockholm: Fritzes.
- Socialstyrelsen (2002). *ADHD hos barn och vuxna*.
http://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/10942/2002-110-16_200211017.pdf [Hämtad 2012-10-16]
- Socialstyrelsen (2004). *Kort om ADHD hos barn och vuxna. En sammanfattning av Socialstyrelsens kunskapsöversikt*.
http://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/10347/2004-110-7_20041107.pdf [Hämtad 2012-10-16]

- Socialstyrelsen (2010). *Barn som utmanar. Barn med ADHD och andra beteendeproblem*.
<http://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/17951/2010-3-6.pdf>
[Hämtad 2012-08-29]
- Socialstyrelsen (2011). *ADHD – Beskrivning*.
<http://www.kunskapsguiden.se/psykiatri/halsoproblem/ADHD/Sidor/Beskrivning-av-ADHD.aspx> [Hämtad 2012-08-23]
- Socialstyrelsen (2012a). *Samsjuklighet*.
http://www.kunskapsguiden.se/psykiatri/Teman/Samsjuklighet/Sidor/default.aspx?gclid=CInHotn0_bECFcgtmAodgi4ARw [Hämtad 2012-08-23]
- Socialstyrelsen (2012b). *Läkemedel – statistik för år 2011*.
<http://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/18654/2012-3-28.pdf>
[Hämtad 2012-08-31]
- Svenska unescorådet (2006). *Salamanca deklARATIONEN och Salamanca +10*. Svenska Unescorådets skriftserie 2/2006
<http://www.spsm.se/PageFiles/4587/Salamanca%20deklarationen.pdf> [Hämtad 2012-12-14]
- Velasquez, A. (2012). *AD/HD i skolans praktik. En studie om normativitet och motstånd i en särskild undervisningsgrupp*. Uppsala studies in education no 130.